

ปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ ช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง¹

The Problem of the Accessibility and Use of the Resources in the Swamp Forest Before and After the Introduction of the Pakphanang River Basin Development Project

ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ²

Chonlada Sangmanee Sirisatidkid

บทคัดย่อ

วิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่าง ๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และเพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนกลุ่มต่าง ๆ ที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุ รวมทั้งเพื่อศึกษากระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวของผู้ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากผลกระทบดังกล่าว ตลอดจนเพื่อศึกษาแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัวและต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อได้พึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพมาตั้งแต่อดีต ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ ประกอบกับเงื่อนไขอื่น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน และจากผลกระทบที่เกิดขึ้นชาวบ้านจึงพยายามแสวงหาทางออกโดยการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพที่แตกต่างกันออกไป

คำหลัก : ทรัพยากรป่าพรุ, โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง, การปรับตัว

¹ ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² อาจารย์ ดร., หลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา 90000, E-mail : Schonlada2516@hotmail.com

Lecturer, Ph.D., Community Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Songkhla Campus, 90000, E-mail : Schonlada2516@hotmail.com

Abstract

This research aims at studying the characteristics of the use of the resources in the swamp forest by different groups of people before and after the introduction of the Pakphanang River Basin Development Project as well as the arising conflicts among these groups. The outcome of the research is used to study the impact on different groups of people who have been making use of the resources in the swamp forest areas and the commercial agriculture has been expanded. Additionally the study of the processes and the conditions of the occupational adjustment of the people who have been making use of the resources of the affected swamp forest. This study also covers the assistance guidelines for the people with adjustment problems and burdens caused by the characteristic changes of the swamp forest.

According to the study, In the past the people in the Klong Kong Community relied on the resource base in the swamp forest for their daily existence. Since the introduction of the Pakphanang River Basin Development Project, the commercial agriculture has been expanded. This change, in addition to other existing conditions, has had impact on the way of life of the people in community. And also accordingly those impact, the people in community attempted to find the solution by adjustment for their daily life existence

Key words : Swamp Forest Resources, Pakphanang River Basin Development Project, Adjustment

บทนำ

“พรุ” เป็นแหล่งป่าของชุมชนที่คนลุ่มน้ำปากพนังใช้ประโยชน์ร่วมกันมาตั้งแต่อดีต ป่าพรุในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในอดีตเคยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำผืนใหญ่ที่มีระบบนิเวศน้ำผิวดิน เชื่อมติดกัน และเชื่อมต่อกับบึงทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง ป่าพรุที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้แก่ ป่าพรุควนเคร็ง ป่าพรุกุมแป และป่าพรุคลองค้อ (“คลองมือง” หรือ “คลองฆ้อง”) เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันไป

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้เลือกศึกษาพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนในเขตพื้นที่ 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

โดยชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณรอบป่าพรุคลองค้อ ชาวบ้านมีวิถีชีวิตและวิถีชุมชนที่ผูกพันและข้องเกี่ยวกับป่าพรุมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าว ถอนกระเจตชาย และหาปลาในป่าพรุ เป็นต้น

ป่าพรุคลองค้อก็เช่นเดียวกับป่าพรุแห่งอื่น หากกล่าวในแง่กฎหมายก็เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ หากกล่าวในแง่การใช้ประโยชน์ก็เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน (Common Pool Resource) โดยเป็นป่าพรุที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินมากมาย ทั้งการจับสัตว์น้ำ การหาของป่า และการทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานกระเจตอันเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในการเลี้ยงครอบครัว ด้วยเหตุนี้ป่าพรุคลองค้อจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน

ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวในบางพื้นที่ของป่าพรุ เนื่องจากไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัดพาโคลนตมเข้าในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ จึงส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูก ตลอดจนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำลดลง ได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในป่าพรุแตกต่างกันออกไป โดยผลกระทบเหล่านี้ได้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของกลุ่มคนที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาปัญหาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนและหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยแนวคิดหลักที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากร แนวคิดเกี่ยวกับการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์ แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมือง แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน และแนวคิดเกี่ยวกับการปรับตัว

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่างๆ ก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น
2. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ในเขตป่าพรุ
3. เพื่อศึกษากระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวของผู้ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุอันเนื่องมาจากผลกระทบดังกล่าว
4. เพื่อศึกษาแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัวและต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลดังต่อไปนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อจะได้เข้าใจข้อมูลเบื้องต้นซึ่งจะช่วยในการวิเคราะห์และตีความข้อมูล โดยแหล่งข้อมูลเอกสาร ได้แก่ เอกสารท้องถิ่น เอกสารทางราชการ งานวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หนังสือ วารสาร ตลอดจนจุลสาร และสื่อสิ่งพิมพ์ชนิดอื่นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

2. การศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม

2.1 การสำรวจ ทำการสำรวจข้อมูลบางอย่างโดยเฉพาะข้อมูลเบื้องต้นที่จำเป็นจะต้องใช้ประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งการสำรวจนี้ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามประกอบการสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบคำถามการวิจัย โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้อาวุโส ตัวแทนกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในป่าพรุ และกลุ่มชาวบ้าน ตลอดจนหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง เพื่อให้ได้ข้อมูลถูกต้องและครอบคลุม ประเด็นที่ศึกษามากที่สุด

2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา รวมทั้งการเข้าไปคลุกคลีและเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

2.4 การประชุมกลุ่มย่อย โดยเชิญตัวแทนชาวบ้านกลุ่มต่างๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมกระบวนการสัมมนาวิเคราะห์กลุ่ม เพื่อศึกษาข้อมูลเพิ่มเติม และให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

2.5 การจัดเวทีชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน ตลอดจนวิพากษ์วิจารณ์ผลการศึกษา

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลและวิเคราะห์เชื่อมโยง ประเด็น แล้วสังเคราะห์เรียบเรียงเพื่อตอบคำถามการวิจัยให้ครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดในลักษณะของการสร้างองค์ความรู้จากฐานราก (Grounded Theory) แล้วนำเข้าสู่กระบวนการสัมมนาหรือวิพากษ์ทางวิชาการ โดยผู้วิจัย ชาวบ้านในชุมชนป่าพรุ หน่วยงานหรือองค์กร และบุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการวิจัย

สภาพทั่วไปของป่าพรุคลองค้อง

ชุมชนพรุคลองค้องเป็นชุมชนที่เกิดจากการแบ่งโดยยึดฐานทรัพยากรป่าพรุเป็นตัวกำหนดในการจัดแบ่งชุมชน ป่าพรุคลองค้องเป็นพื้นที่ป่าพรุที่อยู่ในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ลักษณะป่าดั้งเดิมเป็นไม้เสม็ดและไม้หว่านเป็นพืชหลัก ลักษณะของดินมีอินทรีย์วัตถุทับถมมีความลึก ประมาณ 5 เซนติเมตร ไม้พื้นล่างได้แก่ กระจุต และมีลูกไม้เสม็ดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บริเวณดังกล่าวจะมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี แต่เดิมป่าพรุคลองค้องเป็นพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์นานาชนิด ชาวบ้านจึงได้เข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินทั้ง

การจับสัตว์น้ำ หาของป่า และทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานกระจูด ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าพรุคลองค็องมีความสัมพันธ์และเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ลักษณะพื้นที่ของป่าพรุคลองค็อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบน้ำไม่ท่วมและที่ดอน และพื้นที่ส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังเกือบตลอดปีหรือพรุ

การเปลี่ยนแปลงของป่าพรุคลองค็องครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อครั้งเกิดวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2505 โดยพายุไต้ฝุ่นโซนร้อนที่ชื่อ “แฮเรียต (Harriet)” พัดผ่านภาคใต้ส่งผลให้ป่าพรุคลองค็องได้รับความเสียหาย ต้นไม้ใหญ่ได้โค่นล้มลงจำนวนมาก และในปีต่อมาป่าพรุคลองค็องก็ได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าพรุคลองค็องลดจำนวนลงจากเดิมอีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นก็เกิดไฟไหม้ขึ้นอีกหลายต่อหลายครั้ง จากเหตุการณ์ดังกล่าว ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ได้เข้าไปบุกรุก เผ้วถาง และเผาป่าในพื้นที่ป่าพรุเพื่อการทำมาหากิน เป็นเหตุให้ป่าพรุคลองค็องเสียสมดุลทางธรรมชาติ และเสื่อมโทรมลง

การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุช่วงก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านตั้งแต่อดีตก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่า การผลิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค็องมีการผลิตที่หลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรป่าพรุ เช่น

1. การตัดไม้ ชาวบ้านจะตัดไม้เกือบทุกประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์ เช่น สร้างที่อยู่อาศัย สร้างคอกสัตว์ และเผาถ่าน เป็นต้น
2. การทำนา เกือบทุกครัวเรือนจะประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำและขอบพรุ
3. การหาปลาและสัตว์น้ำ โดยทั่วไปชาวบ้านจะนิยมหาปลาและสัตว์น้ำในแม่ ในมาบ และในบาง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุ และใช้วิธีการที่หลากหลายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาล
4. การหาของป่า ได้แก่ น้ำผึ้ง มดแดง เห็ด ผัก และผลไม้อื่นๆ ตลอดจนสัตว์ป่านานาชนิด
5. การถอนกระจูด เพื่อนำมาจักสานเสื่อ กระสอบ และอื่นๆ สำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน ตลอดจนจำหน่ายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่มารับซื้อ ส่วนใหญ่งานจักสานกระจูดจะเป็นงานหลักของผู้หญิง

โดยการผลิตเหล่านี้นี้ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่อย่างไรก็ตามการผลิตก็ยังคงสอดคล้องกับการผลิตในรูปแบบเดิมที่เคยผลิตมา ซึ่งการผลิตในช่วงยุคแรก ส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่เกิดจากพัฒนาการของชาวบ้านเองเป็นหลัก แต่ต่อมาในช่วงยุคหลัง การผลิตส่วนใหญ่เริ่มมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการผลิตมากขึ้น มีทั้งการผลิตที่ชาวบ้านสามารถยึดเป็นอาชีพได้จริง ตลอดจนการผลิตที่ชาวบ้านไม่สามารถยึดเป็นอาชีพได้ เนื่องจากไม่เหมาะกับสภาพพื้นที่และระบบนิเวศของชุมชน

นอกจากนี้ในภาพรวมพบว่าการผลิตของชาวบ้านมักจะประสบกับปัญหาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำท่วมและไฟป่า แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนก็ยังคงดำรงวิถีชีวิตอยู่ได้ สืบเนื่องมาจากฐานทรัพยากรป่าพรุ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนได้เปรียบกว่าชุมชนอื่น ถึงแม้ว่าในช่วงระยะหลังทรัพยากรป่าพรุเริ่มร่อยหรอลงก็ตาม แต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุเพื่อการผลิตและบริโภคภายในครัวเรือน

จากที่กล่าวมาเป็นการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านก่อนการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง แต่ต่อมาหลังการดำเนินการก่อสร้างโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนังครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542 ชาวบ้านในชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะผลกระทบต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ

การจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ

การจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านในชุมชนที่ผ่านมา แม้จะไม่ได้มีการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ก็นับได้ว่าการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุได้อย่างลงตัว ซึ่งเป็นการลดการเผชิญหน้าและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่งจากการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุในฐานะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมหรือเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเริ่มมีชาวบ้านบางคนมองว่าป่าพรุคลองค้อเป็นพื้นที่ของรัฐ โดยมีกรมป่าไม้เป็นเจ้าของพื้นที่ป่าพรุ และมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้ดูแลรักษาป่าพรุ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะสืบเนื่อง

มาจากมายาคติของการยึดติดกับเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยวของรัฐที่มีการมอบอำนาจให้มีการจัดการทรัพยากรตามหน่วยที่มีอยู่แล้วและให้หน่วยดังกล่าวมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้การจัดการทรัพยากรป่าพรุจึงกลายเป็นอาณาจักรของกรมป่าไม้ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งจัดการทรัพยากรป่าไม้

สำหรับปัญหาความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรุคลองค็องพบว่ามีมาตั้งแต่อดีตก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์เพียงแต่มีระดับความเข้มข้นและความซับซ้อนไม่มากนัก แต่หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ส่งผลให้ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรุทวีความรุนแรงและมีความซับซ้อนมากขึ้น

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงห่วงใยความเดือดร้อนและความทุกข์ยากของประชาชนในพื้นที่อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภोजุฬาภรณ์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอพระพรหม อำเภอเมือง และบางส่วนของอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมถึงพื้นที่บางส่วนของอำเภอควนขนุน อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง และบางส่วนของอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งบริเวณดังกล่าวมีพื้นที่ ประมาณ 1.9 ล้านไร่ สภาพทั่วไปของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่โบราณกาลและมีแม่น้ำปากพนังไหลผ่าน จึงมีชื่อว่า “ลุ่มน้ำปากพนัง” เป็นแหล่งอยู่อาศัยของภาคใต้ในสมัยโบราณ แต่ปัจจุบันเมื่อเวลาผ่านไป ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรได้ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ต้นน้ำลำธารที่เคยอุดมสมบูรณ์ได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจนถึงขั้นวิกฤต ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ปริมาณน้ำจืดที่เคยดูดซับไว้แล้วทยอยปล่อยลงในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาในช่วงฤดูแล้งลดน้อยลง และเนื่องจากลักษณะของแม่น้ำปากพนังที่มีระดับตื้นน้ำอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประกอบกับแม่น้ำปากพนังมีความลาดชันน้อยทำให้น้ำเค็มสามารถรุกตัวเข้าไปในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาเป็นระยะทางมากกว่า 100 กิโลเมตร สร้างความเสียหายแก่พื้นที่เกษตรอย่างมาก ยิ่งกว่านั้นทางตอนใต้ของพื้นที่ลุ่มน้ำ ปากพนังยังมี “ป่าพรุ” ที่มีความสำคัญ เนื่องจากบริเวณรอบป่าพรุชาวบ้านได้เข้าไป

ใช้ประโยชน์และทำมาหากิน น้ำมีสภาพทั้งน้ำเค็มและน้ำเปรี้ยว มีความเป็นกรดสูง และที่สำคัญมีน้ำเน่าเสียจากการทำนาทุ่งไหลลงในลำน้ำต่าง ๆ ทำให้พื้นที่สองฝั่งลำน้ำปากพนังและลำน้ำสาขามีสภาพไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จึงขาดแคลนน้ำจืดเพื่อการเกษตร และเพื่อการอุปโภคบริโภค ส่งผลให้ได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสในทุก ๆ ปี (ขจรจบ กุสุมาวสี, 2547 : 43-44) ด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเริ่มดำเนินการเป็นรูปธรรมในปี พ.ศ.2537 มีแผนงานดำเนินการ 5 แผนงานหลัก ได้แก่ 1) แผนงานด้านก่อสร้างระบบชลประทาน 2) แผนงานด้านการพัฒนาการประมง 3) แผนงานด้านการพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้ 4) แผนงานด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม และ 5) แผนงานด้านการบริหารจัดการโครงการ

สำหรับองค์ประกอบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ และชุมชนพรุคลองค้อ พบว่า เป็นองค์ประกอบที่อยู่ในแผนงานด้านก่อสร้างระบบชลประทาน ได้แก่ 1) ประตูระบายน้ำปากพนัง (อุทกวิทยาประสิทธิ) เป็นประตูระบายน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อปิดกั้นแม่น้ำปากพนัง เป็นประตูระบายน้ำกักเก็บน้ำจืด ป้องกันน้ำเค็มรุกตัวเข้ามาในพื้นที่ และทำหน้าที่ระบายน้ำ และ 2) คลองชะอวด-แพรกเมือง เป็นแหล่งน้ำจืดที่เกิดขึ้นใหม่ โดยคลองดังกล่าวจะมีผลต่อระดับน้ำในพรุ

ผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ประมาณทศวรรษ 2540 หลังการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำ ตลอดจนการขุดคลองชะอวด-แพรกเมือง ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ (Identity) ของชาวบ้านในชุมชน ดังต่อไปนี้

1. ผลกระทบต่อระบบนิเวศ

1.1 ผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยภาพรวมของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนิเวศน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม และน้ำเปรี้ยว หรือเรียกว่า “ระบบนิเวศน้ำ” ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีชุมชนของคนตลอดลุ่มน้ำ เนื่องจากระบบนิเวศน้ำก่อให้เกิดความหลากหลายของสภาพนิเวศและอาชีพของคนในชุมชน อาทิ ป่าจาก ป่าพรุ ป่าชายเลน ป่าสาคร และป่าดิบชื้นหรือป่าต้นน้ำ ทำให้ลุ่มน้ำปากพนังมีความหลากหลายมาตั้งแต่อดีต แต่หลังจากการดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และได้มีการปิดประตูระบายน้ำ

ปากพนัง เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2542 ซึ่งเป็นประจวบเหมาะน้ำที่ท่าหน้าที่กั้นแม่น้ำปากพนัง ก่อนน้ำจืดจากเทือกเขาบรรทัดจะไหลลงสู่ทะเล เป็นกลไกสำคัญส่งผลให้ระบบไหลเวียนของ น้ำตามลำคลองสาขาเปลี่ยนแปลงไป ระบบนิเวศอันเป็นรากฐานของอาชีพต่าง ๆ ในเขต ลุ่มน้ำได้รับผลกระทบหนักด้วยสาเหตุที่น้ำถูกกั้นโดยประตูปรับน้ำ ทำให้น้ำไม่สามารถไหล เวียนได้ น้ำอยู่ในสภาพนิ่งสนิทจนกลายเป็นน้ำเน่า ในขณะที่น้ำเค็มที่นำมาเลี้ยงกุ้ง กลับมีค่าความเค็มสูงเกินไปเพราะไม่มีน้ำจืดลงมาผสม เส้นทางอพยพเพื่อวางไข่ของปลา น้ำจืดและปลาน้ำเค็มถูกตัดขาด พืชในระบบน้ำแต่ละชนิดสูญหาย หรือไม่ออกผลผลิต เช่น ต้นจาก ซึ่งเป็นพืชน้ำกร่อยไม่ออกทรง ไม่ออกน้ำ แถมยังเกิดตะกอนทับถมสูงขึ้นในลำคลอง อันเนื่องมาจากน้ำไม่ไหลเวียน ส่งผลให้ระดับน้ำได้ดินขึ้นสูง เป็นเหตุให้น้ำท่วมขัง ดินไม่ แห้งตามฤดูกาล ทำให้ดินทำนาเหนียวไถไม่ได้ (Focus Team, 2549 : online)

นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศน้ำเหลือเพียงระบบนิเวศสาม น้ำ คือ เหลือเพียงระบบนิเวศน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำเปรี้ยว ส่วนระบบนิเวศน้ำกร่อยหาย ไป โดยเฉพาะพื้นที่ด้านบนของประตูปรับน้ำของลุ่มน้ำปากพนัง ทำให้ระบบนิเวศน้ำเสีย สมดุล คุณภาพน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมโทรมลง มวลน้ำทะเลไม่สามารถไหลเข้า สู่แม่น้ำปากพนังได้อย่างปกติ ทำให้น้ำกลายเป็นน้ำนิ่งไม่มีการไหลเวียน และไม่สามารถ เจือจางและพัดพาตะกอนสิ่งสกปรกออกไปได้ เกิดน้ำเสียและวัชพืชในคูคลองมากขึ้น ชนิด และปริมาณสัตว์น้ำลดน้อยลง บางชนิดสูญหายไป ปากจาก ป่าสาคร และพืชพรรณไม้ริม คลอง อันเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเพาะพันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติ และต้องอาศัยระบบนิเวศ น้ำกร่อยเพื่อการเติบโตและให้ผลผลิตเกิดหยุดชะงักและตายไป สัตว์น้ำกร่อยบางชนิดต้อง วายไปวางไข่ที่ปากอ่าวและขึ้นไปโตในบริเวณน้ำจืด หรือบางชนิดต้องวายไปไข่ในน้ำจืดและ ลงมาโตในน้ำเค็ม ไม่สามารถขึ้นลงได้ ในที่สุดสัตว์น้ำหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไป เพราะการปิด กั้นน้ำหรือจากการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพน้ำจืดและน้ำเค็มอย่างฉับพลัน ทำให้ความอุดม สมบูรณ์ของสัตว์น้ำลดลง อาชีพประมงพื้นบ้านในคลองและประมงพื้นบ้านชายฝั่งล่มสลาย นอกจากนี้ระบบสิ่งก่อสร้างในบางพื้นที่ได้ปิดกั้นขวางการระบายน้ำลงสู่คูคลองตามธรรมชาติ ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในพื้นที่ไร่นา และถึงแม้ว่าจะมีน้ำในการทำนาแต่ก็ได้ผลผลิตไม่คุ้มทุน เพราะดินไม่อุดมสมบูรณ์ต้องใช้ปุ๋ยมาก มีศัตรูพืชมาก ทำให้ต้องใช้สารเคมีทางการเกษตร มากขึ้น ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2547 : 15-50)

1.2 ผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองค็อง ในอดีตพื้นที่ป่าพรุคลองค็อง เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำนานาชนิด ชาวบ้านในพื้นที่พรุ

ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ปลูปลูก เลี้ยงสัตว์ และทำประมงในพรุ โดยชาวบ้านสามารถทำประมงในพื้นที่พรุหาเลี้ยงชีพได้ และการทำนาบริเวณพื้นที่ขอบพรุก็ให้ผลผลิตดี แต่ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำ ตลอดจนมีการขุดคลองรอบบริเวณป่าพรุทำให้ระดับน้ำในพรุลดลง และปริมาณน้ำท่วมขังในพื้นที่พรุลดน้อยลง ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้น ดินมีสภาพเป็นกรดมากขึ้น และเกิดการหมักของอินทรีย์วัตถุในป่าพรุ เนื่องจากระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัดพาโคลนตมเข้าไปในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Risk) และประการสำคัญก็คือส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูก ตลอดจนส่งผลให้ปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำลดลงเนื่องจากน้ำไม่ไหลเวียนเป็นการตัดวงจรการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ รวมทั้งพันธุ์ไม้ดั้งเดิมถูกทำลายเหลือเพียงไม้เสม็ดเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินและน้ำเปรี้ยว สอดคล้องกับผลการศึกษาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในปี 2547 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549 : 3-170) ที่พบว่า จากการปิดประตูระบายน้ำปากพนังทำให้ไม่มีการขึ้นลงของน้ำตามธรรมชาติ น้ำในป่าพรุจึงแห้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาการแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยวจากป่าพรุ เนื่องจากระบบน้ำไม่มีการไหลเวียนขึ้นลงตามธรรมชาติ อันเป็นผลมาจากการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระดับน้ำในพื้นที่ป่าพรุ เมื่อมีระดับน้ำน้อยทำให้น้ำในป่าพรุมีสภาพเปรี้ยวจัดและเน่าเสียจากการย่อยสลายของสารอินทรีย์ และมีผลต่อระบบนิเวศป่าพรุ ส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำและพืช

จากปัญหาเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงชาวบ้านในชุมชนที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านในชุมชนจึงเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาที่เกิดขึ้น โดยผลกระทบดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ (Livelihood Security Effects) ของชาวบ้านในชุมชนอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ และอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นตามมา นั่นก็คือผลกระทบดังกล่าวได้บั่นทอนศักยภาพของชุมชน เนื่องจากชุมชนอยู่กับฐานทรัพยากรป่าพรุ ซึ่งฐานทรัพยากรป่าพรุก็คือผลผลิตและบริการที่สมาชิกในชุมชนได้จากระบบนิเวศนั่นเอง อย่างไรก็ตามก่อนการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พื้นที่ป่าพรุคลองค็องเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาเกิดขึ้นมาก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นปัญหาดินเปรี้ยว ปัญหาการบุกรุกพื้นที่

ป่าพรุ และปัญหาไฟป่า เป็นต้น โดยปัญหาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน ในชุมชนที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพแตกต่างกันออกไป และชาวบ้านเองก็ เรียนรู้เกี่ยวกับการปรับตัวในระดับหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดขึ้น ปัญหาเหล่านี้เริ่มมีระดับความเข้มข้นเพิ่มขึ้น โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและ ทางอ้อม ก็คือชาวบ้านในชุมชนที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพนั่นเอง

2. ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้อง

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแล้ว ผลกระทบดังกล่าวยังได้ส่ง ผลต่อเนื่องถึงวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรในพื้นที่ ลุ่มน้ำปากพนังอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนที่ทำมาหากินโดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรทางทะเล ฐานทรัพยากรป่าจาก ฐานทรัพยากรป่าชายเลน หรือแม้แต่ฐานทรัพยากรป่าพรุ

สำหรับผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนพรุคลองค้องที่ทำมาหากิน โดยพึ่งพิงฐานทรัพยากรป่าพรุ สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

2.1 ผลกระทบต่อระบบการผลิต

2.1.1 การทำนาข้าว ในอดีตชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก เนื่องจากผลผลิตที่ได้ค่อนข้างดี และต้นทุนการผลิตต่ำ โดยส่วนใหญ่จะทำนาบริเวณขอบพรุ แต่ปัจจุบันเมื่อเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ซึ่งสาเหตุ หนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นั่นก็คือเมื่อมีการปิดประตู ระบายน้ำทำให้น้ำไม่ไหลเวียนระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ส่งผลให้น้ำกลายเป็นน้ำเปรี้ยว และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากส่งผลให้น้ำไหลไปยังแหล่งน้ำอื่น ก่อให้เกิดการแพร่กระจายของน้ำ เปรี้ยว และส่งผลให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมา ทำให้พื้นที่นาบางส่วนไม่สามารถทำนาข้าว ได้ ประกอบกับปัญหาการแพร่ระบาดของโรคและแมลง การทำนาจึงเพิ่มระดับความเข้มข้น ในการผลิตมากขึ้น ทั้งการใช้ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืช ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ในขณะที่ผลผลิตที่ได้ยังไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ชาวนาบางคนเลิกอาชีพทำนาหันไปประกอบ อาชีพอื่นและปล่อยที่ดินทิ้งร้างเอาไว้ หรือมีการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดิน ในขณะที่ชาวนาบางคน ได้ออกไปเช่าที่นาในพื้นที่เพื่อทำนา ส่งผลให้ระบบการผลิตข้าวมีการเปลี่ยนแปลงไปจาก อดีต ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2.1.2 การเพาะปลูก ในอดีตการเพาะปลูกส่วนใหญ่ในพื้นที่พรุคลองค็อง เป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนหากเหลือจากการบริโภคก็นำออกจำหน่าย แต่ต่อมาเมื่อประสบกับปัญหาดินและน้ำเปรี้ยวส่งผลให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควร ชาวบ้านจึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกโดยหันมาปลูกพืชที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพที่มีลักษณะอย่างพื้นที่พรุคลองค็อง ได้แก่ การปลูกไม้เสม็ด การปลูกบัวบก และการปลูกอ้อย อย่างไรก็ตามสำหรับการเพาะปลูกในพื้นที่พรุคลองค็องในปัจจุบันส่วนใหญ่ เป็นการเพาะปลูกที่อิงอยู่กับกลไกและความต้องการของตลาด ไม่ได้ปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเหมือนเช่นในอดีต

2.1.3 การหาปลาและจับสัตว์น้ำ ในอดีตที่ผ่านมาสัตว์น้ำในพรุมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งปริมาณและชนิดของพันธุ์สัตว์น้ำ แต่ต่อมาเมื่อเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำ ส่งผลให้เกิดน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้นในพื้นที่พรุคลองค็อง ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดจำนวนลงและสัตว์น้ำบางชนิดได้สูญพันธุ์ไป สอดคล้องกับผลการศึกษาของสถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2546 : 29) ที่พบว่า ทรัพยากรประมงที่จับจากแหล่งน้ำธรรมชาติในป่าพรุเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่ผ่านมา มีปริมาณลดลงอย่างชัดเจน

สำหรับการทำประมงในพื้นที่พรุของชาวบ้าน ก่อนหน้านี้ชาวบ้านใช้วิธีการจับสัตว์น้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันเริ่มมีการปรับเปลี่ยนวิธีการ บ้างก็หันมาเลี้ยงปลาในบ่อแทนการจับปลาที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ในขณะที่บางคนก็เลิกอาชีพประมงและหันไปประกอบอาชีพอื่น เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำที่ลดลงทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพหาปลาในพรุไม่สามารถหาปลาเลี้ยงชีพได้อย่างเพียงพอ

2.1.4 การหาของป่า หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง ได้ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุและความหลากหลายของระบบนิเวศป่าพรุ และได้ส่งผลกระทบต่อเนื้อต่อกลุ่มชาวบ้านที่หาของป่า โดยเฉพาะกลุ่มตีผึ้ง ซึ่งพบว่าผึ้งเริ่มมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้การเกิดขึ้นของคลองชะอวด-แพรกเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่เชื่อมต่อกับพื้นที่พรุคลองค็อง และมีผลต่อระดับน้ำในพรุ บางครั้งส่งผลให้ระดับน้ำในพรุแห้ง เมื่อระดับน้ำในพรุแห้งมากจะส่งผลกระทบต่อเนื้อให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ง่าย ไฟป่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรในป่าพรุลดน้อยลงไม่ว่าจะเป็นป่าไม้หรือของป่า เมื่อของป่าลดลงจึงส่งผลกระทบต่อเนื้อไปยังกลุ่มชาวบ้านที่หาของป่าเพื่อการดำรงชีพ

2.1.5 การถอนกระจุต กระจุตเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของพื้นที่พรุคลองค็อง สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพถอนกระจุตยังชีพเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเกิดปัญหาไฟไหม้ป่าพรุ เช่นเดียวกับกลุ่มตีผึ้ง ซึ่งสภาพพื้นที่ป่าพรุโดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะน้ำท่วมขังอยู่ตลอดเวลา แต่ต่อมาเมื่อมีการสร้างคลองชะวอด-แพรกเมือง ซึ่งมีผลต่อระดับน้ำในพรุ โดยในบางช่วงได้ส่งผลให้ระดับน้ำในพรุแห้ง ดังนั้นเมื่อถึงช่วงหน้าแล้งจึงก่อให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ง่าย และหากเกิดไฟป่าขึ้นเมื่อใดกระจุตก็จะโดนไฟเผาไหม้ไปด้วย ส่งผลให้กระจุตในพื้นที่ป่าพรุคลองค็องลดน้อยลง

2.2 ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์

หลังการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในช่วงทศวรรษ 2540 และได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าพรุ พบว่า ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนเริ่มแปรเปลี่ยนไป ชาวบ้านในชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับระบบมูลค่ามากกว่าระบบคุณค่า ทั้งนี้สาเหตุส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความร่อยหรอของทรัพยากรป่าพรุที่มีอยู่อย่างจำกัด บางครั้งจึงเกิดการแย่งชิงทรัพยากรจนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด โดยเฉพาะการแย่งชิงทรัพยากรที่ดิน ตลอดจนปริมาณการซื้อขายที่ดินเริ่มมีมากขึ้น ดังนั้นที่ดินที่มีปัญหาเรื่องการครอบครองซ้ำซ้อนของชาวบ้านจึงเป็นปัญหาที่ยากจะหาข้อยุติเนื่องจากเป็นเรื่องของผลประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวบางครั้งก็จบลงด้วยการประนีประนอม แต่ในขณะที่ยังบางครั้งก็ไม่สามารถประนีประนอมได้จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งและนำไปสู่ความบาดหมางในที่สุด นอกจากนี้ผลสืบเนื่องจากความร่อยหรอของทรัพยากรป่าพรุยังส่งผลให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นออกจากชุมชนทั้งแบบชั่วคราวและแบบถาวร เพื่อแสวงหาพื้นที่ใหม่เพื่อการดำรงชีพ การอพยพย้ายถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดความห่างเหินขึ้นในระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ จากที่เคยอาศัยอยู่กันแบบใกล้ชิดในชุมชนเดียวกัน แต่กลับต้องแยกย้ายไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อการแสวงหาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบต่างกัน

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยทรัพยากรป่าพรุเพื่อการดำรงชีพในระดับที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่มดังต่อไปนี้

1. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบน้อย กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบน้อยจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพ เพียงแต่ระดับของผลกระทบไม่รุนแรงมากนัก หรือบางคนอาจมองไม่เห็นถึงผลกระทบดังกล่าว เนื่องจากบางครั้งไม่ได้เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยตรง สำหรับกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบน้อยจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้แก่ กลุ่มถอนกระจุต และกลุ่มตัดไม้

2. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบปานกลาง กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบปานกลางจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพเพาะปลูก รวมถึงอาชีพทำนาด้วย โดยผลกระทบที่ได้รับจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยน้ำและดินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต สำหรับผลกระทบที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้รับ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง เนื่องจากการปิดประตูระบายน้ำได้ส่งผลกระทบต่อระบบการไหลเวียนของน้ำในพื้นที่พรุ นั่นก็คือทำให้น้ำในพรุไม่ไหลเวียนกลายเป็นน้ำนิ่ง จึงไม่มีการชะล้างความเปรี้ยวออกจากพรุ นอกจากนี้การปิดประตูระบายน้ำยังส่งผลกระทบต่อระดับน้ำในพรุ โดยบางช่วงทำให้ระดับน้ำในพรุแห้งเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ดังนั้นเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากจึงก่อให้เกิดการแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยวออกสู่พื้นที่เกษตรของชาวบ้านทำให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยว ชาวบ้านไม่สามารถทำการเกษตรได้ผลเท่าที่ควรเนื่องจากดินเสื่อมคุณภาพ ด้วยเหตุนี้ในการผลิตจึงใช้ต้นทุนสูง

3. กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมาก กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากจากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพยากรในป่าพรุ ได้แก่ กลุ่มหาปลา และกลุ่มหาของป่า

การขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์และเงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ

การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่าง ๆ นอกจากได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแล้ว ยังได้รับผลกระทบจากเงื่อนไขอื่นอีกหลายประการ ได้แก่

1. การขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์ การเกษตรเชิงพาณิชย์ที่สำคัญในพื้นที่พรุคลองค้อในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ได้แก่ การทำนา และการปลูกบัวบก โดยเฉพาะ

การทำนาซึ่งมีอยู่ควบคู่กับชุมชนมาตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งเป็นชุมชน ส่วนการปลูกข้าวบกเพิ่งเริ่มมีมาเมื่อประมาณทศวรรษ 2540 สำหรับการปลูกข้าวบกเป็นพืชพาณิชย์ที่ไม่ได้ส่งผลต่อการบุกเบิกหรือบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุแต่อย่างใด เพราะการปลูกข้าวบกใช้พื้นที่ไม่มากนัก จะแตกต่างกับการทำนา โดยเฉพาะในช่วงระยะแรกของการก่อตั้งชุมชน พบว่าชาวบ้านในชุมชนมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อการทำนาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากการทำนาจำเป็นต้องใช้พื้นที่ปริมาณหนึ่งจึงจะสามารถทำนาได้ผลผลิตที่คุ้มกับต้นทุนการผลิต

ต่อมาเมื่อประมาณกลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา การเกษตรเชิงพาณิชย์ได้ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนอีกครั้งหนึ่งในรูปของการปลูกปาล์มน้ำมันและยางพารา แต่ยางพาราปลูกและเจริญเติบโตได้ไม่ค่อยดีนักในพื้นที่พรุคลองค้อง ดังนั้นยางพาราจึงไม่เป็นที่นิยมของชาวบ้านในชุมชน แต่พืชเศรษฐกิจที่กำลังมาแรง และมีที่คาดว่าจะมีความหวังของชาวบ้านนั่นก็คือ ปาล์มน้ำมัน ซึ่งเป็นการขานรับนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับโครงการปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนพลังงาน

ด้วยเหตุนี้จึงมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อนำมาปลูกปาล์มน้ำมันทั้งในที่ดินถือครองที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ การบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อแปลงสภาพป่าไปสู่การปลูกพืชพาณิชย์ได้ทำลายทรัพยากรป่าไม้ลงจำนวนมาก ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังส่งผลต่อเนื่องต่อปริมาณการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพิ่มขึ้น

2. เงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ

2.1 การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติ เนื่องจากเมื่อวันเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้น แม้กระทั่งการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติของพื้นที่ป่าพรุเอง ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะตามธรรมชาติของดินในป่าพรุจะเป็นดินประเภทดินอินทรีย์ (Organic Soil) มีการระบายน้ำเลว (Poorly Drainage) มีศักยภาพทางการเกษตรต่ำ และขาดแร่ธาตุอาหารที่จำเป็น นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นกรดจัดเมื่อแห้ง อีกทั้งเมื่อแห้งจะยุบตัวและติดไฟได้ง่าย ด้วยเหตุนี้สภาพดินและน้ำในบริเวณป่าพรุจึงมีสภาพเปรี้ยว และเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติเกิดขึ้นมีผลทำให้เกิดดินเปรี้ยวและน้ำเปรี้ยวเพิ่มขึ้นในพื้นที่ป่าพรุ ทำให้สัตว์และพืชบางชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตและดำรงชีวิตอยู่ได้ ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อชาวบ้านที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุ ตลอดจนส่งผลต่อเนื่องต่อการทำการเกษตรของชาวบ้านในชุมชนอีกด้วย

2.2 การทำลายป่า เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ และส่งผลต่อเนื่องต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยการทำลาย

ป่าส่วนใหญ่มีสาเหตุหลักมาจากการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและขยายพื้นที่ทำกินเป็นหลัก

2.3 ไฟไหม้ โดยไฟไหม้ป่าพรุได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้าน สำหรับเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุเป็นเหตุการณ์ที่มีมาตั้งแต่อดีต และยังคงเกิดขึ้นเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ในอดีตไฟไหม้ป่าพรุครั้งใหญ่เกิดขึ้นหลังจากเกิดพายุวาทภัย เมื่อปี พ.ศ.2505 เนื่องจากเกิดภาวะแห้งแล้ง และฝนทิ้งช่วงทำให้เกิดไฟไหม้ป่าพรุครั้งใหญ่ เป็นระยะเวลาเวลานานกว่า 3 เดือน เป็นลักษณะแบบ “ไฟกินจุด” คือไฟติดและลุกลามอยู่ข้างล่างทำให้พื้นที่ป่าพรุคลองค้องได้รับความเสียหายบริเวณกว้างและความอุดมสมบูรณ์ลดลงไม่คงความเป็นสภาพป่าเขียวไว้เหมือนในอดีต ปัจจุบันพื้นที่ป่าพรุมีสภาพเสื่อมโทรมเป็นแห่ง ๆ ส่วนพื้นที่ที่ยังคงสภาพเป็นป่าจะเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะกระจัดกระจายไม่มีความต่อเนื่องเป็นป่าผืนเดียวกัน

2.4 การถือครองที่ดิน การได้มาซึ่งสิทธิในการถือครองที่ดินไม่ว่าจะเป็นการได้มาโดยวิธีใดก็ตามย่อมส่งผลให้ผู้ครอบครองสิทธิในที่ดินกลายเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรในผืนแผ่นดินนั้นไปโดยปริยายไม่ว่าจะเป็นของป่า ต้นไม้ หรืออื่น ๆ ดังนั้นการที่ที่ดินในชุมชนพรุคลองค้องมีบุคคลที่มีสิทธิในการถือครองเพิ่มปริมาณมากขึ้นและหลากหลายขึ้นจึงกลายเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ เนื่องจากผู้ครอบครองหรือเจ้าของที่ดินสามารถแสดงสิทธิเหนือที่ดินที่ตนเองครอบครองทั้งการครอบครองที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้นการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้านที่ไม่ใช่ผู้ครอบครองจึงเริ่มถูกกีดกันการเข้าถึงทั้งในด้านพื้นที่และปริมาณของทรัพยากร

2.5 ความเข้มงวดกวดขันของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มตัดไม้ กลุ่มหาของป่า และกลุ่มเพาะปลูก โดยหลังจากการประกาศให้พื้นที่บางส่วนของพื้นพรุคลองค้องเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามกฎกระทรวง 646 เมื่อปี พ.ศ. 2517 ในช่วงระยะแรกชาวบ้านยังคงเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุในรูปแบบต่าง ๆ เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐยังไม่เข้มงวดกวดขันมากนัก ด้วยเหตุผลหลายประการ แต่เมื่อเวลาผ่านไปการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐเริ่มมีความเข้มงวดและจริงจังมากขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุของชาวบ้าน นั่นก็คือชาวบ้านที่เคยเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระเหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา

2.6 ประตุน้ำคลองฮ่อง เป็นส่วนหนึ่งของระบบชลประทานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง สร้างขึ้นเพื่อป้องกันน้ำเค็มจากแม่น้ำปากพนัง และเพื่อเก็บกักน้ำจืด รวมทั้งเพื่อระบายน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากหรือเมื่อมีปริมาณน้ำมากเกินไปจนเกินความจำเป็น สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2519-2521 เป็นประตุน้ำที่ปิดกั้นคลองคือง (คลองฮ่อง) ซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำปากพนัง ส่งผลให้น้ำในบริเวณดังกล่าวไม่มีการไหลเวียน ระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองคือง ตลอดจนผลกระทบต่อวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ จากลักษณะดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ทำมาหากินกับทรัพยากรในป่าพรุ และทำมาหากินโดยการจับสัตว์น้ำในคลองคืองเพื่อการดำรงชีพ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ทำการเกษตรอีกด้วย โดยเฉพาะการทำนา เนื่องจากเขื่อนคลองคืองสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ด้านการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร (เพื่อคนนาดอน) แต่การจัดการน้ำเพื่อการเกษตรดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านบางกลุ่ม โดยเฉพาะชาวนาในที่ลุ่ม ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้เกิดขึ้นก่อนที่จะมีการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ข้อจำกัดในการประกอบอาชีพอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง

ข้อจำกัดในการประกอบอาชีพอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ พบว่า มีข้อจำกัดสำคัญที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยทรัพยากรในป่าพรุ ดังต่อไปนี้

1. ความร่อยหรอของทรัพยากร จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง การขยายตัวของการเกษตรเชิงพาณิชย์ และเงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ ล้วนแล้วแต่มีผลทำให้ทรัพยากรในป่าพรุร่อยหรอหรือลดน้อยลง ซึ่งเป็นข้อจำกัดสำคัญในการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุในการดำรงชีพ เนื่องจากเมื่อทรัพยากรป่าพรุร่อยหรอหรือลดน้อยลง ชาวบ้านจึงไม่สามารถพึ่งพิงหรืออาศัยทรัพยากรป่าพรุในการทำมาหากินได้อย่างพอเพียงเหมือนเช่นในอดีต

2. ปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว เป็นอีกข้อจำกัดหนึ่งในการประกอบอาชีพของชาวบ้านอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะชาวบ้านที่ทำการเพาะปลูกหรือการเกษตร เนื่องจากเมื่อดินและน้ำเปรี้ยวทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำการเกษตรได้ หรือหากทำได้ก็ต้องใช้ต้นทุนการผลิตสูง ทั้งนี้เนื่องจากดินในบริเวณพื้นที่พรุเป็นดินอินทรีย์ และมีการระบายน้ำเลว เมื่อมีการระบายน้ำออกก็จะมีปัญหาเกี่ยวกับการยุบตัว และดินจะมีความเป็นกรด

เพิ่มขึ้น ดังนั้นดินและน้ำในบริเวณพื้นที่พรุจึงมีสภาพเปรี้ยว ต่อมาเมื่อมีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง และมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของป่าพรุตามธรรมชาติ ตลอดจนเงื่อนไขอื่นที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของป่าพรุได้ส่งผลให้น้ำและดินในบริเวณพื้นที่พรุมีสภาพเปรี้ยวเพิ่มมากขึ้น และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากจึงนำไปสู่การแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยวออกสู่บริเวณพื้นที่การเกษตรทำให้เกษตรกรไม่สามารถใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรได้

3. การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากร สามารถจำแนกได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรโดยปัจเจกชน และการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่ทำมาหากินโดยการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพ และกลุ่มบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากปัญหาเรื่องที่ดินเป็นสำคัญ สืบเนื่องมาจากการบุกเบิกที่ดินในช่วงระยะแรก โดยชาวบ้านที่เข้ามาบุกเบิกที่ดินเพื่อทำการเกษตรในรุ่นก่อน บางส่วนเมื่อบุกเบิกไปได้ระยะหนึ่งก็ได้ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น ทำให้บริเวณที่เคยบุกเบิกและทำการเกษตรรกร้าง ต่อมาเมื่อมีชาวบ้านคนอื่นเข้ามาบุกเบิกในที่ดินเดิมซึ่งเคยมีผู้อื่นบุกเบิกมาแล้วก่อนหน้านี้ และตั้งใจจะอยู่อาศัยและทำเกษตรแบบถาวร แต่เจ้าของเดิมกลับมาเพื่อต้องการครอบครองที่ดินซึ่งตนเองเคยบุกเบิกมาตั้งแต่ต้น จึงเกิดการทะเลาะเบาะแว้งขึ้น เนื่องจากไม่สามารถตกลงกันได้ จนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด

2. ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนหรือผู้มีอิทธิพล เริ่มมีให้เห็นมากขึ้นสืบเนื่องจากการขยายตัวเข้ามาของการเกษตรเชิงพาณิชย์ นั่นก็คือหลังจากมีการประกาศนโยบายปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนพลังงาน และได้มีการปลูกปาล์มน้ำมันอย่างแพร่หลายในพื้นที่พรุคลองค้อ ส่งผลให้พื้นที่ป่าพรุทั้งที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ต่างเป็นที่ต้องการของกลุ่มนายทุนและกลุ่มคนต่าง ๆ เป็นอย่างมาก ปริมาณการซื้อขายที่ดินในเขตพื้นที่ป่าพรุมีมากขึ้น บางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องปัญหาที่ดินระหว่างชาวบ้านกับนายทุน หากการซื้อขายหรือการเปลี่ยนมือที่ดินจากชาวบ้านสู่นายทุนนั้นดำเนินการด้วยความถูกต้องตามกฎหมายและด้วยความยินยอมของทุกฝ่าย จะไม่ค่อยมีความขัดแย้งเกิดขึ้น แต่ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่สืบเนื่องจากนายทุนมักใช้ช่องว่างทางกฎหมายหรืออิทธิพล

ส่วนตัวเพื่อหาช่องทางครอบครองที่ดินซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและพื้นที่ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ดินของตน โดยพยายามหาช่องทางวิ่งเต้นเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกสารสิทธิในที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แม้ที่ดินดังกล่าวชาวบ้านได้เข้าไปทำมาหากินมาตั้งแต่อดีต ส่งผลให้ชาวบ้านซึ่งมีที่ดินที่ถูกนายทุนแอบอ้างว่าเป็นของตนไม่พอใจนายทุนเหล่านั้น จนก่อให้เกิดความขัดแย้งและความบาดหมางขึ้น

3. ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ส่วนใหญ่พบว่าความขัดแย้งดังกล่าวที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการประกาศให้พื้นที่บางส่วนของพรุคลองค็องเป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อล้อ ซึ่งเป็นการขีดเส้นแบ่งเขตแดน (Territory) แห่งอำนาจเพื่อสงวนสิทธิของรัฐโดยกรมป่าไม้ โดยเขตแดนที่รัฐได้ขีดเส้นแบ่งดังกล่าว ได้ซ้อนทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ตลอดจนชาวบ้านมองว่าเขตแดนดังกล่าวไม่มีความชัดเจน ดังนั้นจึงเกิดปัญหาความไม่ชัดเจนของแนวเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน

4. ความขัดแย้งระหว่างนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่พรุคลองค็องมีให้เห็นอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะในกรณีปัญหาเรื่องที่ดิน หากนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลดำเนินการถูกต้องตามกฎหมาย ความขัดแย้งระหว่างนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลกับเจ้าหน้าที่ของรัฐก็จะไม่เกิดขึ้น แต่ที่มีปัญหาเกิดขึ้นส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากมีนายทุนบางคนใช้ช่องทางที่ไม่ถูกต้องในการเข้าครอบครองที่ดินในเขตพื้นที่ป่าพรุซึ่งเป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องดำเนินการตามกฎหมาย ได้สร้างความไม่พอใจให้กับนายทุนหรือผู้มีอิทธิพล จนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด

การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนในอดีตผู้ที่มามีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ผู้อาวุโสและผู้นำในชุมชน ในอดีตความขัดแย้งส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน แต่ปัจจุบันความขัดแย้งมีคู่กรณีที่หลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น ในปัจจุบันหากเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกัน ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการความขัดแย้งก็ยังคงเป็นผู้อาวุโสและผู้นำในชุมชนที่ยังคงเป็นผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท แต่หากเกินกำลังก็จะอาศัยกฎหมาย แต่สำหรับความขัดแย้งระหว่างคู่กรณีอื่นที่เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนถูกคุกคามจากอำนาจภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ สืบเนื่องจากการประกาศให้พื้นที่พรุคลองค็องบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ หรือจากนายทุนหรือผู้มีอิทธิพล สืบเนื่องจากการขยายตัวเข้ามาของการเกษตรเชิงพาณิชย์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผล

ให้การจัดการความขัดแย้งในชุมชนต้องอาศัยกลไกทางสังคมและกฎหมายเพิ่มมากขึ้นเพื่อจัดการความขัดแย้ง

การปรับตัวของชาวบ้านในชุมชน

การปรับตัวของชาวบ้านในชุมชน พบว่าชาวบ้านมีการนำกลยุทธ์มาใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังต่อไปนี้

1. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ คือ การปรับตัวที่ชาวบ้านทำการผลิตที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่เรียบง่ายและไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก หรือเรียกว่า “การผลิตขั้นต้น” การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิของชาวบ้านในชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1.1 การใช้ทรัพยากรส่วนร่วมอย่างเข้มข้น เป็นการผลิตที่เน้นการพึ่งพิงหรือพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรส่วนร่วม ได้แก่ การหาปลา การหาของป่า และการถ่อนกระจุต โดยเป็นไปในลักษณะของการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น ใช้วิธีการที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นมากขึ้น

1.2 การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น เป็นการปรับตัวที่อยู่บนวิธีการดำรงชีพที่วางอยู่บนพื้นฐานทางการเกษตรเป็นสำคัญ โดยมีการนำวิธีการและรูปแบบมาใช้อย่างหลากหลายมากขึ้น ตลอดจนการลงทุนหรือต้นทุนการผลิตก็เพิ่มสูงขึ้น ได้แก่ การทำนา การปลูกปาล์มน้ำมัน การปลูกยางพารา การปลูกบัวบก การปลูกไม้เสม็ดขาว และการปลูกอ้อย เป็นต้น โดยผู้ที่ปรับตัวในลักษณะนี้ได้ต้องมีความพร้อมในเรื่องที่ดิน และเงินทุน

2. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุติยภูมิ คือ การปรับตัวที่ชาวบ้านทำการผลิตที่มีลักษณะของการแปรรูปทรัพยากร ทั้งทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ เป็นการผลิตที่เน้นการตอบสนองความต้องการของตลาดเป็นสำคัญและอิงอยู่กับการผลิตแบบปฐมภูมิที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทุติยภูมิของชาวบ้านในชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 การแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่น เป็นการผลิตที่เกิดจากการนำทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชนมาทำการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ เป็นการผลิตที่เน้นการตอบสนองความต้องการของตลาดและอิงอยู่กับการผลิตแบบปฐมภูมิ การแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่นที่สำคัญ ได้แก่ การแปรรูป

ผลิตภัณฑ์จากกระจุต โดยผู้ที่ปรับตัวในลักษณะนี้ได้ต้องมีความพร้อมในเรื่องของทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้าน

2.2 การสร้างสินค้าทางวัฒนธรรม เป็นการผลิตที่สื่อถึงความเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะของบางสิ่งบางอย่าง เช่น ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นต้น เป็นการสื่อความหมายผ่านทางสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะเฉพาะบางอย่างแตกต่างไปจากสินค้าหรือผลิตภัณฑ์อื่นที่อยู่ในจำพวกเดียวกัน การสร้างสินค้าทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ การทอผ้า โดยกลุ่มคนที่ปรับตัวในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้หญิง และมีความพร้อมในเรื่องของทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้าน

3. การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการ คือ การปรับตัวที่ชาวบ้านทำการผลิตในลักษณะของแรงงานนอกภาคการเกษตรเป็นสำคัญ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้าง มีทั้งแรงงานรับจ้างในชุมชนและนอกชุมชน การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตอย่างไม่เป็นทางการของชาวบ้านในชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

3.1 การใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชน เป็นการผลิตที่เป็นแรงงานนอกภาคการเกษตรที่ทำในชุมชนเป็นหลัก ไม่ต้องเคลื่อนย้ายหรืออพยพแรงงานออกนอกชุมชน ได้แก่ การเย็บผ้าโหล และการรับจ้างตัดบัวบก เป็นต้น

3.2 การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชน เป็นการผลิตที่เป็นแรงงานนอกภาคการเกษตรเช่นเดียวกับการใช้แรงงานในการผลิตใหม่ในชุมชน แต่จะแตกต่างกันตรงที่การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนเป็นการผลิตที่ต้องเคลื่อนย้ายหรืออพยพแรงงานออกนอกชุมชน

สรุปการปรับตัวในลักษณะต่าง ๆ พบว่าในความเป็นจริงแล้วชาวบ้านในชุมชนไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเท่าเทียมกัน และนอกจากนี้การปรับตัวที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นทางเลือกในการปรับตัว พบว่ามีทั้งทางเลือกที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นทางออกได้จริง และเป็นทั้งทางเลือกที่ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะที่ต้องจำยอม

สำหรับแนวทางการสนับสนุนผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัว ได้แก่ การส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพ การช่วยเหลือหรือสนับสนุนในเรื่องของปัจจัยการผลิตตามความเหมาะสม และการให้การช่วยเหลือในเรื่องของที่ดินทำกิน โดยมีพื้นที่ป่าพรุส่วนหนึ่งที่ถูกทำลายและถือครองโดยบุคคลภายนอกอย่างไม่ถูกกฎหมาย สามารถนำมาปฏิรูปจัดให้เป็นที่ดินทำกินสำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้ได้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเฉพาะพื้นที่

1.1 การสนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูป่าพรุ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ในลักษณะของการเป็นทรัพยากรส่วนรวม รวมทั้งการนำพื้นที่ป่าพรุคืนให้ส่วนรวมจากการถือครองของเอกชนที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ตลอดจนการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุ นอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้คนในชุมชนร่วมกันดูแลป่าพรุในลักษณะของป่าชุมชน

1.2 การส่งเสริมและสนับสนุนการปรับตัวด้านอาชีพของชาวบ้านในชุมชน เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้และมีความมั่นคงมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มีปัญหาในการปรับตัว

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

2.1 การดำเนินงานหรือการพัฒนาในพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการประสานงานร่วมกันอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 การจัดทำโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมหรือมีส่วนรับรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านคือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) โดยตรงจากโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนา

2.3 การประกันความเสี่ยงจากผลของการพัฒนาของรัฐ รัฐควรมีการประกันความเสี่ยงให้กับชาวบ้านในกรณีที่รัฐจัดทำโครงการพัฒนาแล้วผลของการพัฒนาได้ส่งผลกระทบหรือสร้างความเสียหายให้กับชาวบ้านในพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันหรือสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้าน และเหตุผลอีกประการหนึ่งก็เพื่อกระตุ้นให้หน่วยงานภาครัฐมีความรอบคอบและระมัดระวังในการจัดทำโครงการพัฒนามากขึ้น

บรรณานุกรม

- Focus Team. (2549). เจาะเบื้องหลังคนยากยัดสวนปาล์มหนี้จน. สืบค้นเมื่อ 30 กันยายน 2549, จาก [http://www.focuspaktai.com/index.php?file=news&obj=news.view\(id=3508\) &PHPSESSID=096e93282d96320a5581b0e806d55757](http://www.focuspaktai.com/index.php?file=news&obj=news.view(id=3508) &PHPSESSID=096e93282d96320a5581b0e806d55757).
- ขจรจบ กุสุมาวลี. (2547). ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทูน และท้องถิ่น : ศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2547). **ฟื้นฟูลุ่มน้ำปากพนังด้วยพลังชุมชน ปี พ.ศ.2547. ม.ป.พ.**
- สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. (2546). **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (รายงานความก้าวหน้าฉบับที่ 2).** นำเสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2549). **โครงการประเมินผลการดำเนินการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.** กรุงเทพฯ : บริษัท เมทริกซ์แอสโซซิเอทส์ จำกัด.